

legitimering. I hvert fald er det værdifuldt, at GJ har taget emnet op og har indvundet nye resultater og synspunkter.

Sammenfattende kan det om afhandlingen siges, at der er tale om et kyndigt og habilt arbejde. GJ behersker ikke blot et omfattende og disparat kildemateriale, som trods enkelte uklarheder behandles meto- disk sikkert. Afhandlingens fylde, detailrigdom og visse kompositoriske brist kan undertiden gøre den noget uoverskuelig og de mange – men nødvendige – slutninger *e silentio* måske også lidt usikker. Endelig savnes en mere effektiv udnyttelse af den moderne købstadslitteratur. På den anden side kan der ikke være tvivl om, at der på mange punkter er indvundet vægtige resultater, og at der anlægges værdifulde synspunkter på et vigtigt emneområde. Tilsammen kan det motivere, at det er fuldt forsvarligt, at afhandlingen har indbragt sin forf. den filosofiske doktor- grad.

E. Ladewig Petersen

Kong Christian VIIIs Dagbøger 1839-48. Bd. IV 1-3. Udgivet af ANDERS MONRAD MØLLER. Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie. Kr. 750.

Med Anders Monrad Møllers tre bind afsluttes udgaven af Christian VIIIs dagbøger. Det må vel også, uden at man skal henfalde til nogen form for ondskabsfuldhed, siges at være på tide. Det første bind udkom i 1943 og dækkede tiden frem til og med 1814, i 1973 fulgte tiden fra 1815 til 1822, mens udgaven af årene fra 1823 til 1839 fremkom i en beskåret udgave i 1983. Første bind var planlagt parallelt med en udgave af prins Christian Frederiks brevveksling – men dette udgivelsesprojekt skal næppe forventes videreført!

Christian VIIIs dagbøger fik tidligt en næsten mytisk stilling i dansk historie. Det blev allerede i samtiden en kendt sag, at historikeren A.D. Jørgensen trak kraftigt på dagbøgerne i sin omvurdering af det dansk-tyske mellemværende, ligesom de ligger under hans bidrag til »Danmarks Riges Historie«. Man har også noteret sig, at Marcus Rubin fik afslag på adgang til disse dagbøger hos Jørgensens efterfølger C.F. Bricka, hvad der vel kan have bidraget til, at Rubin ikke fortsatte sit forfatterskab med en »Christian VIIIs tid«. Senere blev adgangen liberaliseret, og for Axel Linvald blev dagbøgerne og arkivet udgangspunktet for hans livsopgave – Christian VIIIs biografi med tilhørende kildeud-

gaver. Værket blev en torso, og det er, når man gennemlæser de tre foreliggende bind af biografien, et spørgsmål, om den rette forfatter her havde fundet sit rette emne.

Forventningerne til disse dagbøger har været store. Det har længe stået klart – og det er til overmål dokumenteret i flere arbejder som Georg Nørregårds og Poul Jensens – at Christian VIII faktisk styrede land og rige. Den politik, der blev ført i hans regeringstid fra 1839 til 1848, f.eks. på presseområdet, var i meget vid udstrækning et udtryk for hans aktive vilje. Hvor Frederik VI i de sidste mange år havde måttet indskrænke sig til at stå imod, så havde hans efterfølger den kapacitet, både arbejdsmæssigt og intellektuelt, at han i de meget store spørgsmål kunne gøre sig gældende i det, der i hans regeringstid fremstod som regeringens politik. Ikke mindst har dette påkaldt sig historikernes interesse, når det gjaldt forholdet til og i hertugdømmerne.

Hvis forventningerne om, at dagbøgerne skulle bringe afsløringer, afdække ikke hidtil kendte motiver eller åbne op for dybderne i det kongelige sind – så bliver man skuffet. Dagbøgerne, f.eks. for 1845, hvor Christian VIII går »tættest« på den nationale konflikt mellem hertugdømmerne og kongeriget, bekræfter det billede, der forlængst – med eller uden kendskab til disse optegnelser – er fæstnet omkring opfattelsen af hans stilling.

Det er officielle dagbøger. Det er Christian VIII som konge – ikke Christian VIII som menneske – man møder her. Hvad han føjer til referaterne af samtaler og tildragelser af begrundelser og betragtninger er ikke andet, end hvad der kunne stå i en skrivelse, der måtte udgå fra kabinettet eller kancelliet i den pågældende sag. Der er næppe, når man kontrasterer Christian VIIIs beskrivelser af samtaler eller tildragelser, der kendes fra andre kilder (f.eks. møderne med Laurids Skau, som denne beretter frejdigt om i sine breve) tale om egentlige fordrejninger, men alene om det forhold, at de forskellige indtryk allerede ved dagens (eller audiensens) afslutning er blevet omstøbt i den bureaukratiske form. Sagsbehandlingen er så at sige allerede begyndt.

Sammenligner man med dagbøgerne fra de unge og yngre år, så er forskellen markant. I den unge Prins Christian Frederiks optegnelser myldrer det med beskrivende iagttagelser og stillingtagende referater. Men her var han – selv efter optagelsen i Statsrådet i 1831 – uansvarlig. Her møder vi det ansvarlige statsoverhovede i virksomhed.

Christian VIII var også kongefamiliens selvfølgelige overhoved, og mange af dagbogsindførslerne beskæftiger sig med, hvad man kunne betegne som familieanliggender. Igen må man notere, at han i det store og hele bevæger sig på det officielle plan. Hans omtale af hertug Christi-

an August og Frederik af Nør kaster ikke nyt lys over dette gennem generationer udforskede forhold.

Det kan være ganske uforvarende, at man kommer bag om facaden, når han efter et besøg hos en af sine veninder må ud i en lidt særlig gestus overfor dronningen. Naturligvis afspejler dagbøgerne også hans stadige bekymringer for og irritation over sønnens adfærd. Hen mod slutningen dukker Louise Rasmussen endog op i indførslerne – da han beordrer kronprinsen til at fjerne hende fra selve residensen. De mere personlige betragtninger er ellers forbeholdt dagligdagens begivenheder eller konfrontationen med oplagte misforhold eller forvaltningsmæssig udygtighed.

Allerede Marcus Rubin var i sin anmeldelse af A.D. Jørgensens bidrag til Danmarks Riges Historie inde på nogle af disse forhold. »Det gælder os alle, men fremfor nogen en tronfølger, at vi ved så udmærket, hvad der bør gøres, og ved navnlig, at det modsatte af, hvad der sker, bør gøres – indtil vi selv står som handlingens mænd med det sidste ansvar«. Nu var han fra 1839 den ansvarlige konge, men »lukkede af« – dagbøgerne kan i mangt og meget have mindelser om senere tiders minister mødereferater. Ved årets begyndelse har han fast en form for »State of the Nation« – vel også en dokumentation for, at han var klar over, at hans dagbøger ville blive læst af andre end ham selv. Man noterer, at den savnes for nytår 1848. Christian VIII var vel ikke på dette tidspunkt egentlig syg, men dette lille træk plus andre forhold ved de seneste ugers optegnelser kunne nok tyde på, at han følte, at afslutningen måske ikke var så fjern.

Denne betragtning, som de nu udgivne dagbøger ikke synes at ændre afgørende på, leder frem til nogle bemærkninger om karakteren af Christian VIIIs dagbog. Eller rettere dagbøger, for udgaven består af en samarbejdning af de tre kaldenderbøger, som kongen førte: en bog med optegnelser om dagens begivenheder (eller mangel på samme), en audiensbog og endelig en brev- og regnskabsbog. Det er naturligvis den første, der umiddelbart påkalder sig historikerens interesse. Her har kongen beskrevet og kommenteret de oplevelser, han havde i dagens løb. Interessant er det, som også udgiveren Anders Monrad Møller noterer det, at det synes som om, at kongen som tilbagevendende nytårsforsæt har haft ambitionerne om at skabe en art »politisk journal«, men at det så lige så regelmæssigt »tynder ud«. Men hvem kender ikke dette mønster...

Der er med de nævnte begrænsninger alligevel tale om en meget central kildeudgivelse. Det hænger ikke mindst sammen med kongens meget brede aktivitets- og interesseflade. Der foregik ikke meget i 1840ernes kulturliv, uden at han tog del deri, kommenterede begiven-

heder og personer. Kunst-, musik- og teaterhistorikere vil finde mange værdifulde informationer i kongens optegnelser. Udgaven er rundeligt udstyret med illustrationer, bl.a. af de malerier, Christian VIII så og/eller erhvervede. Man kan nu næppe sige, at de altid understøtter myten om kongen som kunstkender (se f.eks. s. 721). Men vigtigst er nok udgavens dokumentation for, hvad kongen beskæftigede sig med – man kunne næsten sige dens administrationshistoriske værdi.

Christian VIII mødte en utrolig masse af sine undersåtter. Udgiveren omtaler 4500 personer i sit navnerregister. Med en voksenalbefolkning på under en million, så var det faktisk nogle procent af nationens indbyggere, han blev konfronteret med. Man noterer sig i øvrigt, hvor mange kvinder, der var blandt de audienssøgende. Det kan naturligvis have en nærliggende forklaring i kongens velbekendte interesse for det smukke køn, men taler ligesåvel om audiensen som en fra gammel tid alle tilkommende mulighed.

Man kom i audiens for at ansøge eller takke – mest det første. Der kan ikke herske tvivl om, at denne borgernes kontakt med majestæten var et vigtigt led i systemet. Kongen erhvervede sig indtryk af og viden om flere tusinde undersåtter, oftest naturligvis ansøgere til og ansatte i embedsværket i videste forstand. Den enevældige konges mulighed for at øve indflydelse på besættelsen af embeder fra toldbetjent i Altona til kapellan i Nordjylland har været reelle og meget udstrakte, og man vidste allerede i samtiden om kongens faktiske indflydelse på høje og lave stillingsbesættelser.

Vi er endvidere endnu i en tid, hvor et embede, en understøttelse, en pension var en nådesbevisning – og det udtryk var dengang mere end den blotte kliche. Det var i sidste ende udtryk for den kongelige velvilje mod den pågældende. For en konge, der som Christian VIII ønskede at blive informeret og besad arbejdsevne til at følge de tusinder af sager op, gav det store muligheder for at påvirke borgernes tilværelse. Han kunne – og gjorde det efter alt at dømme hyppigt – benåde dødsdømte, tildele kunstere og videnskabsmænd rejsestipendier og enker et tillæg til pensionen. Den helt personlige kongelige vilje var en realitet både i samfundets top og på dets bund.

Der er tale om en meget statelig publikation i tre bind, hvoraf det sidste rummer redegørelse for udgaven og et meget omfattende register, ikke blot navne og steder, men også stikord. En imponerende arbejdsindsats, slet og ret. At Anders Monrad Møller har måttet stoppe op i nogle situationer, forekommer kun helt rimeligt. Der bringes et imponerende væld af faktuelle oplysninger.

Der er også tale om en meget velillustreret publikation, hvor man ikke

mindst kan trække på den dengang nye teknik, lithografien. Udgiverens billedtekster er ofte meget informative (se. s. 86ff.), kan nærme sig det finurlige (s. 349) og kan af og til blive lidt vel indforståede (s. 208, 536, 694). Og nej, Stemmanns fysiognomi var nok snarere et problem for datidens malere, hvis man skal tro, hvad der overgik den fremragende C.A. Jensen (s. 754). Anders Monrad Møller har sin personlige stil – både i sin introduktion og i sine billedtekster.

Man kan også i Anders Monrad Møllers bemærkninger i sin indledning i forhold til, hvad han skriver i sine billedtekster, blive lidt usikker på, hvad han mener om sin kildes informationsværdi. Mener han mon, at dagbogen omtaler alle personer, der havde kontakt med kongen – det kan man få ud af hans spydige kommentarer til sladderhanken J.P. Trap (s. 795). Eller har kongen netop ikke omtalt en del personer, han havde meget hyppig forbindelse med, som Jonas Collin (s. 432) og politimester Bræstrup? (s. 758). Og hvorfor mon historikerne har overset prins Bentheim – det er nok fordi, hans betydning stort set indskrænkede sig til at være kongens næsten daglige ledsager (s. 798).

Det er imidlertid småtterier. Det er en imponerende præstation – et kongeligt selskab værdig.

Claus Bjørn

ERIK HELMER PEDERSEN OG METTE EHLERS (red.): Landboforeninger i 200 år, bd. 1-4 (1993), 1344 s., kr. 470.

I juli 1993 markerede De danske Landboforeninger sit hundredeårsjubilæum med udsendelsen af et firebindsværk, der omhandler foreningernes historie i ikke mindre end 200 år. Værket er skrevet af et forskerteam bestående Hans Jørgen W. Jensen, som behandler tiden før o. 1880, Jette Mackintosh, som skriver om rådgivnings- og konsulenttjenesten, samt Henrik Dethlefsen og Erik Helmer Pedersen, der beskæftiger sig med den organisatoriske og erhvervspolitiske udvikling fra o. 1880 og frem til nutiden. Som helhed er jubilæumsværket særdeles præsentabelt, dets opsætning er klar og overskuelig, ligesom det er lykkedes billedredaktøren Mette Ehlers at finde mange gode og hidtil ukendte billeder fra landbrugets brogede tilværelse til hverdag og fest.

Med den fælles undertitel »Landboforeninger i 200 år« antydes det, at landboforeningerne rækker betydeligt længere tilbage end de hundrede år, som er værkets anledning. Om denne kontinuitet kan holde, er en anden sag, som behandles i bd. 1, men dispositionen medfører, at